

XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ve İstanbul'un Görünümü

Prof. Dr. Semavi EYİCE

atı Anadolu'da Söğüt havalisinde XIII. yüzyıl sonlarında yerleşen ve burada gelişerek küçük bir beylik halini alan Osmanoğulları, XIV-XV. yüzyıllarda şaşırı bir gelişme ile büyüyüp Anadolu'nun büyük bir kısmı ile Avrupa'nın Balkanlar'daki parçasına hâkim olmuşlardır. Küçük, önemsiz gibi görünen bir beyliğin, çok kısa bir süre içinde büyük başarılar göstermesi ve mükemmel bir düzene sahip bir Devlet halini alması, dünya tarihinin sayılı büyük olaylarından biridir. XV. yüzyılda gelişmesini tamamlayan Osmanlılar artık XVI. yüzyılda Akdeniz çevresinin büyük bir kısmına sahip, sınırları Arabistan yarımadasından Orta Avrupa içlerine kadar uzanan bir Dünya devleti'nin sahibidirler.

Osmanlı Devletinin büyüklüğünün veciz bir ifadesi İstanbul'da Eyüp'de görülmüş olan bir mezartaşdır. Bu kitâbe Bosna'da dünyaya gelmiş, Cezayir'de kadılık yapmış ve İstanbul'da vefat etmiş bir Osmanlı'nın hatırasıdır. Anadolu'nun batı köşesinde filizlenen bu küçük beyliğin bu kadar kısa süre içinde bu derecede ve kalıcı biçimde yayılabilmiş olması çok düşündürücüdür. Tamamen yabancı topluluklar üzerinde Osmanlı idaresinin bu kadar kolay ve rahat yerleşmesinin sebepleri ayrıca araştırılmağa değer. Osmanlı Türklüğü idaresi altına aldığı ülkelere, oralar halkının özlediği, beklediği iyi bir şeyleri, ferahlığı getirebildiği için bu kadar kolay, bu kadar rahat yayılabilmiş ve oralarda yüzyıllar boyu kalabilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin, idaresi altına aldığı topraklarda olmayan, yeni getirdiği şeyler nelerdi? Bunun cevabını birkaç cümle ile özetlemek istersek şu hususları belirtebiliriz:

1. Evvelâ Osmanlı Devleti, Batı'nın Ortaçağ'da sahip olamadığı bir askerî düzeni yepyeni bir anlayışla kurmuş ve yürütmüştü. Batı'nın bugün hâlâ övünmek istediği Haçlı orduları, içlerine her sınıftan her cinsten gelişmiş güzel insanların toplandığı ve belirli bir sistemi olmayan kalabalık kitlelerdi. Batı Avrupa'dan çıkıp, Doğu'ya ilerleyen bu insan yığını Doğu Avrupa, veya Anadolu gibi kendilerine çok yabancı toprakları binbir zorlukla aşarken muhakkak ki büyük cesaret gösteriyorlardı. Fakat bu disiplinden yoksun kitlenin idaresi, iâşesi, idarecilerle büyük zorluklar veriyor ve başarı ihtimallerini de çok azaltıyordu. Halbuki genç Osmanlı Devletinin kurduğu ordu kalabalık olmamakla beraber çok sıkı bir düzene sahipti. 1432 yılında önce Mısır'a giden, oradan da Anadolu üzerinden Osmanlı sınırları içine giren, Bertrandon de La Broquière Osmanlı ordusunun intizamı, sessizliği ve disiplinli yürüyüşü hakkında çok dikkat çekici görüşler ortaya koyar ve bunu karmakarışık, gürültülü bir yığın halinde hareket eden Avrupa orduları ile kıyaslar.

2. Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkelerdeki başarısının bir tarafı da getirdikleri yeni ve Hıristiyan memleketlerinden farklı bir iktisadî düzendir. Bizans

Serasker Kulesinden Süleymaniye

Haliç Üzerinde Bir Köprü

toprakları kadar Doğu Avrupa'nın Balkanlar ve Makedonya'nın köylüsü de kendilerini sıkıntıdan hiçbir vakit kurtarmayan idarelerinden memnun olmamışlardı. Osmanlı Türkleri'nin getirdikleri yeni ve değişik bir iktisadî sistem onlara refah sağlıyordu. Zaten bu olmasa, çok az bir askerî kuvvetle bu yabancı topraklarda, bu derecede sağlam bir şekilde yerleşebilme ve buralara hâkim olabilme düşü- nülemezdi bile.

3. Bu yeni Türk Devleti sahip olduğu topraklarda tam bir emniyet sağ- lamağa çalışmış ve bunu bir çok hallerde başarmıştı. Bu da Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan insanlara huzur veriyordu. Korsanlık Akdeniz'de bütün gücü ile devam ediyordu. Ancak bunun karşısında aynı güce sahip Türk ve Müs- lüman korsanları da Avrupa kıyılarını vurabiliyorlardı. Karada ise disiplinli bir kolluk sistemi halkın, köylünün, seyyahların emniyetini sağlamağa çalışıyordu. Ayrıca gerek Anadolu içlerinden doğuya, gerek Trakya ve Balkanlar üzerinden batıya uzanan sefer ve kervan yolları ile bunların üzerlerinde hepsi de vakıf ola- rak kurulmuş, köprüler ile kervansaraylar, çeşmeler gibi menzil yerleri yolcu- luk emniyetine yardımcı oluyorlardı.

4. Osmanlı Devletinde hâkim olan hoşgörü, o çağın Avrupasına henüz çok yabancı bir duygu idi. Yabancı inançlardan olan tebalarının dinlerini de ser- best bıraktıkları gibi, ibadet yerlerine de zaruret olmadıkça karışmıyorlardı. Şe- hirlerde kiliselerin camie çevrilmeleri bile, etraflarından hıristiyan ahalinin git- mesi, binaların kullanılmadan harap bir duruma girmeleri üzerine, bu harabe- leri "şenlendirme" gayesiyle oluyordu. Bu yüzden İstanbul gibi Devletin başken- tinde bile eski Bizans kiliselerinin cami veya mescid haline getirilmeleri, fethin arkasından uzun süre içinde olmuştur. Aynı durum Trabzon, Selânik gibi Bi- zans kültürünün büyük merkezleri için de söylenebilir. Devletin sınırları içinde birçok yerlerde büyük manastırlar da, eskisine nazaran daha büyük bir emni- yet içinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Nitekim Trabzon yakınında Sumela, Te- salya'da Meteora, İstanbul'da Mavromolos gibi büyük manastırlar oldukları gibi kaldıktan başka bir taraftan daha da zenginleşmeğe devam etmişlerdir. Ayna- roz manastırları ise en parlak çağlarını Osmanlı sultanlarının verdikleri ferman- ların koruyuculuğunda, Türk döneminde yaşamışlardır. Avrupa'nın ve bilhassa İspanya'nın engizisyonundan kaçan Musevîler'in Osmanlı topraklarında emin bir sığınak buldukları da herkesin bildiği bir gerçektir.

İşte bu esaslar içinde gelişen ve sınırları içindeki topraklara yerleşen Os- manlı Devleti tam bir merkezî idareye sahip bulunuyordu. O çağ için mükem- mel denilebilecek bir idarî sistem, bu merkezî idarenin işleyişini sağlıyordu. Türk beyliklerinin ve Anadolu Selçukluları zamanında görülen dağıtıcı, parçalayıcı davranışlardan kaçınılmıştır. Selçuklu Sultanı İzzüddin II. Kılıçarslan'ın yaşlan- dığında oğulları arasında Tokat, Niksar, Sivas Malatya, Ankara, Elbistan, Amas- ya, Ereğli ve Konya'yı paylaşması ve arkasından da tam bir kargaşanın başgös- termesi gibi bir olaya karşılık, Sultan II. Bayezid'a kardeşi Cem'in, Devleti ikisi arasında pay etmeği teklif ettiğinde böyle bir şeyin olamayacağı cevabını alma- sı, Osmanlı Padişahlarının "Devlet" fikrine ne kadar bağlı olduklarını gösterir. Böylece tek bir hükümdar bütün Anadolu, Balkanlar, bugünkü Arnavutluk, Yu- goslavya, kısmen Macaristan, Yunanistan, Ege denizi adaları Suriye, Irak, Filis- tin, Arap yarımadasının büyük kısmı Yemen'e kadar, Mısır, Kuzey Afrika'da bu- günkü Libya, Cezayir ve Karadeniz'in kuzeyinde Kırım'ın hâkimi durumunda idi ve buralarda olan herşey, henüz o sıralarda iyi işleyen idarî mekanizma saye- sinde İstanbul'a Saray'a duyurulabiliyor, oranın da düşüncesi, görüşü gerekli emir- leri, tersine aynı yolları aşarak yerlerine ulaşıyordu.

Zengin ve güçlü olan bu Devlet gereğinde Hıristiyan ülkelerin de yardı- mına çağrılıyordu. Pavie'de 1525'de Charles Quint'e esir düşen Fransa Kralı I.

Beşiktaş Sırtlarından Boğaz

Bir Han

François'nın kurtarılması için "Cihan Sultanı Süleyman'a" başvuruluyordu. Türk donanmasının gemileri, büyük denizci Barbaros Hayreddin Paşa'nın kumandasında Nis ve Marsilya limanlarına demirliyordu. Aynı yüzyılın sonlarına doğru yine Fransa Kralı IV. Henri, ülkesi için Türk dostluğunun elzem olduğunu görüyor ve bunun için İstanbul'daki elçisi Savary de Brèves'e önemli talimatlar gönderiyor ve Vatikan'ın sözcüsü olan Kardinal d'Ossat'nın Türkler'e karşı bir Haçlı seferi yapması teklifine IV. Henri şiddetle karşı koyuyordu: "Benim bugün Yüce Türk'ün müttefiki ve dostu olmam bazılarını şaşırtmaktadır; Fakat Hıristiyanlığın menfaatlerine bu davranışım aykırı ise de, İspanya'nın tehdidi altında olan Fransa'nın menfaati bunu gerektiriyor" diyen IV. Henri bir taraftan da Cezayir dayıları ile anlaşma yoluna giriyordu. XVI. yüzyılın siyaset âleminin en başta gelen unsuru olan Osmanlı Devleti, o çağın dünyasının en başta gelen güçlü idaresi idi. Tenkit ediliyor, bazılarınca sevilmiyor, fakat ondan çekiniliyor ve merak ediliyordu. Avrupa'nın büyük bir kısmına hâkim olan Cermen İmparatorluğu devamlı mücadele halinde olduğu Osmanlı Devleti'ne peşpeşe elçiler gönderiyordu. Bunlardan Flaman asıllı Ogier Ghislen de Busbecq kalabalık heyetiyle 1553'de İstanbul'a geldiğinde "yüce Sultanı" görebilmek için haftalarca süren uzun bir yolculuk ile o sırada Amasya'da olan Padişahın ayağına kadar gitmek zahmetine katlanıyordu.

Batılılar, inanç farklılığına rağmen İstanbul'a gitmeği istiyorlardı. Ünlü san'atkâr ve teknik uzman Leonardo da Vinci, Osmanlı Sultanına bir mektup yollayarak ona bir köprü yapmağı teklif ediyordu. Hatta bıraktığı taslaklar arasında bu köprünün basit bir krokisi de bulunmaktadır. Michel Angelo'nun da İstanbul'a gitmesi ve Türk hizmetinde çalışması için teşebbüsleri olmuş, bu hususta Edirne'de yaşayan Tommaso de Tolfo adında birinin aracılık yaptığına dair bilgiler vardır. Ancak bunlar ünlü olanlardır. Daha az tanınmış çeşitli mesleklerden Batılının yalnız İstanbul'da değil fakat Anadolu'nun içlerindeki şehir ve kasabalarda yaşadıkları bilinir. Bunlardan bazıları Müslüman oluyor ve Devlet kademelerinde yükselerek en uç noktalara kadar çıkıyorlardı. Çağaloğlu Sinan Paşa aslında tanınmış İtalyan ailesi Cicala'lardan idi. 996 (1588) - 999 (1591) yılları arasında Kaptân-ı Deryâlık makamında bulunan Uluç Hasan Paşa ise aslında Venedikli olup Celesti ailesinden idi. Busbecq ile İstanbul'a gelip onunla Amasya'ya kadar da gidip dönen Alman Hans Dernschwam, XVI. yüzyıldaki Türk yaşayışı hakkında çok değerli bilgiler veren seyahatnâmesinde 1553-1555 yılları arasında İstanbul - Amasya yolu üstündeki yerleşme merkezlerinde rastladığı Batılılardan da bahseder. Bunların asıl adlarını, Avrupa'nın neresinden olduklarını belirtir.

XVI. yüzyılda Osmanlı toprakları Batı'nın çok büyük ölçüde merakını çektiğinden, bu ülkeye gelen her yabancı bir seyahatnâme kaleme alarak, gördüklerini anlatmağa çalışıyordu. Bunlardan birçoğu basılmış olmakla beraber, basılmadan kalanlar da hayli çok sayıdadır. Böyle seyahatnâme bırakan yabancılar arasında Almanlar'dan, Hans Dernschwam, Reinhold Lubenau, Salomon Schweigger ilk akla gelen isimlerdir. Bunlara seyahatnâmesini Latince yazan O.G. de Busbecq de eklenebilir. Bir Alman elçilik heyeti ile gelen, hatta Rumeli-hisanı'na hapsedilen ve hatıralarını Çek dilinde yazan Mitrovica'lı Wenceslav Wratislav'ın çok ilgi çekici seyahatnâmesini de bu arada unutmamak gerekir. Fransızlar'dan Pierre Gylli, Philippe du Fresne-Canaye, Jérôme Maurand, Carlier de Pinon, Pierre Lescalopier ve yolculuğu ile gördüklerini manzum biçimde anlatan Bertrand de La Borderie anılabilir. İngilizler'den Elçi olarak gelen Henry Lello ile John Sanderson ve XVII. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı topraklarında uzun uzun dolaşan William Lithgow'u burada saymak mümkündür. Adı bilinmeyen bir İspanyol ise karşılıklı bir konuşma şeklinde XVI. yüzyıl Osmanlı hayatını ve İstanbul'unu tarif etmiştir. Bu kitap, İstanbul'a gelmediği bilinen Cristobal de Villalon'a yakıştırılır. Bu yabancıların dışında XVI. yüzyıl İstanbul'unu hatta Ana-

Silah Pazarı

Günlük Hayattan Görünümler

Fuzulî

dolu'sunu anlatan Müslüman seyyahları da vardır. Bunlardan biri Mısırlı Bedrüddin ibni Radyeddün el-Gazzî 1530 yılına doğru bütün Anadolu'yu geçerek İstanbul'a gelmiştir. Diğeri Kutbüddin Mekki ise yine bütün Anadolu'yu geçerek 1557'de İstanbul'a gelmiş, gördükleri hakkında değerli bilgiler vermiştir. Üçüncü Müslüman seyyahı Kuzey Afrika'da Fas'dan elçi olarak deniz yolu ile 1589'da İstanbul'a gönderilen Ebu el-Hasan et-Tamgrutî'dir. Bu Arap seyyahı İstanbul camilerinin ihtişamı çarşılarının bolluğu, kitap pazarlarının zenginliği hakkında uzun açıklamalardan sonra; Türkler hakkındaki görüşlerini şu cümle ile belirtir: "Hiçbir yerde Türkler'de olduğu derecede nezaket, itaat ve disiplin görmedim. Her âmire tam bir itaat vardır. Türkler eğer Allah'ın inayetine nâil olmuşlar ve düşmanlarına daima galip gelmişler ise, bu da hiçbir zaman bu prensiplerinden ayrılmadıkları içindir".

XVI. yüzyılda büyük olan yalnız Devlet ve onun sınırları değildir. Edebiyat, san'at ve kültür hayatı da büyük ve zengindir. Divan edebiyatında şiir dalında Fuzulî, Zâtî, Bâkî, Nev'î, Hayâlî, Bağdatlı Rûhî, Taşlıcalı Yahya, Tâcizâde Cafer Çelebi, Deli Birader adıyla tanınan Gazalî, güzel bir Bursa şehrengizi yazan Lâmiî Çelebi gibi şairlere rastlanır. Kânûnî'nin bizzat kendisi de Muhibbî mahlasıyla Osmanlı Sultanlarının birçoğu gibi oldukça kuvvetli bir şairdi. Bu devrin şairlerinin hayatları ve eserlerini ise Lâtîfî, Aşık Çelebi, Kınalızade Hasan Çelebi, düzenledikleri Şuârâ tezkirelerinde derlemişlerdi. Bu yüzyılda sâde türkçe yazan şairler de vardı. Ne yazık ki eseri günümüze kadar gelemeyen Mahremî ile Edirneli Nazmî bu konuda akla gelen başlıca adlardır. Lutfî Paşa, Hoca Sadeddin, Gelibolulu Mustafa Âli Bey, Selânikî Mustafa Efendi, Solakzâde Hemedemî Mehmed Efendi bu yüzyılın başlıca tarihçileridir. Tasavvuf edebiyatında Celvetiyye tarikatının kurucusu Bursalı Şeyh Üftâde ile Ümmî Sinan'ın adları anılabilir. Hukuk ve ilim dallarında Ebüssuud Efendi, ayrıca şairliği ve tarihçiliği de olan Kemalpaşâzade Ahmed Şemsüddin Efendi, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi sayılabilir. Müsbet ilimler dalında Takıyiddün, Galata'da bir rasathane kurmuş fakat ne yazık ki bazı çevrelerin tepkisi ile karşılaşan bu girişim, az sonra bu müessesenin tahribi ile kapanmıştır. Fakat ilim dalında büyük denizci Pîrî Reis adıyla tanınan Ahmed Muhiddin başlıbaşına bir yer işgal eder. Günümüze kadar bir parçası gelen Amerika ve Atlas okyanusu haritası birçok ayrıntıları bakımından bugün bile coğrafya ilminin önemli anıtlarından sayıldığı gibi, Akdeniz limanlarının portulanlarını denizcilere rehber olarak derlediği meşhur "Kitâbü'l-bahriyye" si, içindeki zengin bilgiler bakımından eşsiz bir kaynaktır.

San'at ise mimârî dalında Hassa Mimârı Koca Sinan ile zirvesine ulaşmıştır. Muhakkak ki Sinan ne ilk ve ne de son Osmanlı devri Türk mimâridir. Türk yapı san'atını Sinan yoktan var etmemiştir. Fakat o, şaşılacak bir hızla kendinden önce gelişen Türk mimârîsini erişebileceği en son noktaya çıkartmış olan büyük ustadır.

Sinan'ı Osmanlı devrinin Türk hâkimiyeti yağurmuş, hazırlamış, o da bu kökler üzerine kurduğu san'atını eserleri ile ölümsüzlüğe kavuşturmuştur. Sinan'ın eseri, Devletin sınırlarının uzandığı her yerde dîni yapılarda temsil edilmişti. Kırım'da, Macaristan'da Budin'de, Yunanistan'da Trikkala (Tirhala)'da, Bulgaristan'da Sofya'da, Suriye'de Şam ve Halep'te, Mekke'de Kâbe'de Sinan damgasını vurmuştu. Fakat bu dîni yapıların dışında onun bir Süleymaniye ve Selimiye güzellik ve haşmetinde olan profan yapıları da vardı. Bir Mağlova su kemeri veya bir Büyükçekmece köprüsü, o gösterişli dîni eserlerden inşaat ustalığı kadar estetik bakımdan da hiç geri kalmıyorlardı.

XVI. yüzyıl Türk iç mimârîsinin en başta gelen unsurlarından biri olan çiniciliğin de en güzel örneklerini verdiği bir dönemdir. Selçuklu çiniciliğinden çok değişik bir teknik, renk ve desen zevkine sahip olan Osmanlı çiniciliği, İznik'de yaratılan çinileri ile yapıların içlerine bir bahar havası verebilmiştir. Buna

Üsküdar Valide Sultan Camii

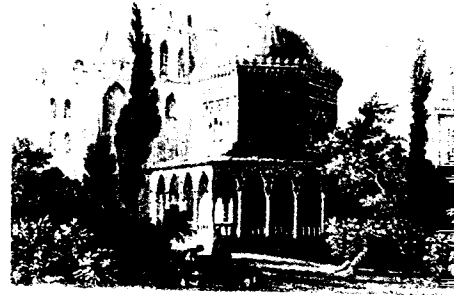
paralel olarak XVI. yüzyılın tahta üzerine nakış süslemesi de aynı ince ve zarif desen bilgisine ve ustalıkla renk ahengine sahiptir. Bu devrin ahşap üzerine renkli nakışlarının hârikulâde güzel bir temsilcisini Edirne'de Selimiye'nin müezzin mahfelinde ve Topkapı'da Ahmed Paşa Camiinde bulmak mümkündür. Bu estetik, o çağın mermer işlerinde de aynı mükemmellikle kendisini gösterir. Edirne'de Selimiye'nin, İstanbul'da Ayasofya'nın minberleri bu hususta bir fikir vermeğe yeterlidirler.

Bu dönemin diğer san'atları da âbidevî san'atın paralelinde idi. Hat veya cildcilik de aynı ölçülü güzelliğe ve hassas inceliğe sahipti. Büyük hattatlardan Amasyalı Şeyh Hamdullah ancak II. Bayazıt yıllarına kadar eser vermiştir. Aynı yıllarda yine Amasyalı Celâlzâde kardeşler vardı. Karahisarlı Ahmed Efendi ile kölesi ve öğrencisi Hasan Çelebi ise Süleymaniye Camiinin yazılarını yazmışlardır. Nihayet XVI. yüzyılın minyatür san'atında da Nasuh es-Silâhî'nin içinde İstanbul'dan Bağdat'a kadar yol üstündeki şehir ve kasabaların tasvir edildiği İrakeyn Seferi menzîlnâmesini, Seyyid Lokman'ın Hünernâme'sini, Zigetvarnâme'yi, İstanbul'un bütün esnaf ve zenaatkârlarının herbir loncasının Sultanahmed'de Padişahın önünde mallarını veya zanaatlerini göstererek geçişlerini tasvir eden, bu bakımdan da XVI. yüzyıl İstanbul hayatının eşsiz bir belgesi olan Surnâme'yi anmak gerekir. Bu esnafın ve zenaatkârların çok canlı yazılı bir tasviri ise, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin birinci cildi sonunda bulunmaktadır.

XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti tarihine, büyük bir kumandan olan Yavuz I. Selim (1512-1520) ile 46 yıllık saltanatının 10 yıl 3 ayın seferlerde geçirdiğine göre başarılı büyük bir kumandan olduğu kadar bir şair ve san'atsever olan Kânûnî I. Süleyman (1520-1566) damgalarını vurmuşlardır. Sultan Selim'in kısa saltanatı daha çok fetihlerle geçmiştir. Fakat Kânûnî Süleyman, Batı'daki Rönesans çağı Devlet idarecileri gibi bir san'at dostudur. Yaşı yetmiş bulmuşken Macar ovalarında Zigetvar kalesini ordusunun başında kuşatırken hayata gözlerini yuman Sultan Süleyman'ın şahsiyeti bütün XVI. yüzyıl Türk medeniyetine damgasını vurmaktadır. Batı tarihlerinde bazı dönemlerin, o yüzyıldaki büyük hükümdarların adları ile anılması gibi, bu yüzyıla da Kânûnî Sultan Süleyman çağı denilebilir. Kânûnî'nin adını yaşatacak eserlere ne kadar yakın ilgi gösterdiği bilinir. Bu hususta çeşitli anekdotlar anlatılır. İstanbul'un su sıkıntısını karşılamak için bizzat gösterdiği gayret ve şehrin her mahallesinde bir çeşme olmas ta ki: "...pîr ve zaîf ve dul hatunlar, uçacak oğlancıklar testiler ve bardakların doldurup, devâm-ı devletime duâ ediyorlar ..." diyerek suların akmasını sağladığı da bilinir. Ancak Kânûnî'nin de her insan gibi zayıf taraflarının olması tabii karşılanmalıdır. Oğulları Mustafa ve Bayezid'in feci sonları bu bakımdan onun ihtişamlı saltanatını az da olsa gölgeleyen olaylardır.

Onun arkasından gelen II. Selim (1566-1574) tarihe hakkı yenmiş bir hükümdar olarak geçmiştir. Şu bir gerçek ki Selim babası gibi orduların başında ülkeleri fethedecek bir bahadır değildir. Fakat zevk sahibi, san'attan anlayan bir şahsiyeti vardır. Yapımını büyük bir dikkatle takip ettiği, her şeyi ile yakından ilgilendiği Selimiye gibi bir şaheserin yaratılmasına imkân verdiği için tarihte iyi bir nam bırakmış sayılmalıdır. Camiin içine çini üzerine yazılacak yazıya kadar tasarlayan bu Padişah muhakkaak ki Koca Sinan'ın en büyük desteği olmuştur. Ve bu durum günümüze kadar gelen belgelerle belirlidir. Sultan III. Murad (1574-1595)'in bir san'at zevki olup olmadığını ise tayin edemiyoruz. Onun yıllarında yapılan bazı eserlerin ve Sarayın bazı dairelerinin meydana getirilmesinde Kânûnî ve babası II. Selim gibi bir hissesi olduğuna dair onlar için rastlandığı biçimde açık belgeler yoktur.

Fakat XVI. yüzyılın san'at zevki o derecede güçlüdür ki, başta o dönemin İbrahim Paşa, Ahmed Paşa, Rüstem Paşa, Sinan Paşa, Piyâle Paşa, Zal Mahmud Paşa, Semiz Ali Paşa, Kılıç Ali Paşa, Sokollu Mehmed Paşa vs. gibi vezirle-

Hürrem Sultan ve Kanuni Türbeleri:

Eyüp'te Sokollu Türbesi

Şehzade Camii ve Çeşmesi

ri, Mihrimah Sultan, Safiye Sultan gibi hanedan mensupları, hatta Ramazan Efendi, Takkeci İbrahim Ağa, Ferruh Kethüda vs. gibi esnafdan veya ufak mansıplardan kişiler zarif ve sanat değeri yüksek camiler, mescidler, medreseler yaptırmışlardır.

Batı, Osmanlı Devleti'nin büyüklüğü ve haşmeti karşısında onun bu yayılışından ürkmüş ve zaman zaman durdurmağa çalışmıştır. 1529'da Viyana kuşatmasının bir sonuç vermemesi, 1571'de İnebahtı sularında Türk donanmasının ilk defa bir yenilgiye uğraması Batı'yı sevince boğmuştur. Fakat bir taraftan da karşılıklı ticaret alış verişi sürüp gidebiliyordu. Sokollu Mehmed Paşa'nın yeni yaptırdığı cami için yüzlerce cam kandil Venediğe ısmarlanıyor, 1589'da 40 yük Bursa ipeklisi yine Venediğe ihraç edilebiliyordu.

XVI. yüzyıl bütün Dünyada olduğu gibi Osmanlı Devletinde de büyük hükümdarların, büyük san'atseverlerin, büyük kumandanların ve büyük san'atkarların çağıdır. Böyle bir dönemde Cihan devleti durumunda olan Osmanlı Devletinin başkenti olan İstanbul da, bu duruma uygun bir gelişme içindedir. Bizans'dan 1453'de yarı yarıya boşalmış, "...içinde boşluklar, yerleşme yerlerinden daha çok olan...", sarayları, kilise ve büyük manastırları harabe halinde olan İstanbul, çok kısa bir süre içinde yepyeni ve çok değişik bir hüviyet alabilmişti. Bunda, o sıralarda henüz intizam ve ciddiyetini muhafaza eden vakıf sisteminin payı çok büyüktür. Padişah için şehrin içinde Bayazıd'da Saray-ı Atik (Eski Saray) ve Sarayburnu'nda Saray-ı Cedid (Yeni Saray) kompleksleri yapıldığı gibi, şehrin içinde Vezirler tarafından da büyük özel saraylar, konaklar inşa edilmiş, çevrede bilhassa güzel tabiat köşelerinde kasırlar, yalılar, köşkler yükselmiştir. Şehrin içi, kısa bir süre içinde kalabalık bir görünüm almış, her tarafta evler yapılmış, böylece doğan mahalleler de camiler, mescidler, medrese, sıbyan mektebi gibi tesisler kurulmuştur. Bunlar şehrin şurasını burasına serpiştirilmiş durumda olan yeşillik kümeleri ile aralanmıştı. Bu yeşillikler, mahalle aralarında küçük meydanları, cami ve mescid hazirelerini, konak bahçelerini gölgeliyordu. XVI. yüzyıl başlarına kadar Marmara kıyısında Bizans çağından beri hâlâ kullanılan eski İulianus veya Sophia limanı olan Kadırga limanı artık bu görevini bitirmiş, Gelibolu'dan Haliç'e taşınan Türk tersanesi Kasımpaşa'da kurulmuştur. Fakat Haliç'in yukarı kesimi, tabii görünümünü bütün güzelliği ile koruduğundan, güzel yalılarla süslü bir sayfiye bölgesi olarak kalmış ve bu durumu hemen hemen geçen yüzyıl içlerine gelinceye kadar korumuştur. Ticaret bölgesi ise şehrin ortasında iki bedestenin etrafındaki ve çevresindeki sokaklarda, bu bölgede vakıf eserlere gelir getirmek üzere yapılan hanlarda gelişme imkânı bulmuştur. Böylece büyük bir ticaret merkezi olan Kapalıçarşı doğmuştur.

İstanbul'un bütün güzellik ve ihtişamını zaman zaman mahv eden büyük zelzelelerden biri 1509'da olmuş, 45 gün süren ve bütün şehri yıkan bu felâkete "*Kıyamet-i suğrâ*" (Küçük Kıyamet) denilmiştir. Daha korkunç felâketi ise İstanbul'un yangınları yaratmıştır. Bunlar bilhassa kıyı mahallelerde başladığında poyraz veya lodos rüzgârlarıyla çok çabuk yayılmışlar ve bazen günlerce sürerek geniş alanları kül etmiştir. Fakat zenginlik, bu felâketlerin yaralarının çok kısa süre içinde kapatılmalarını sağlamıştır.

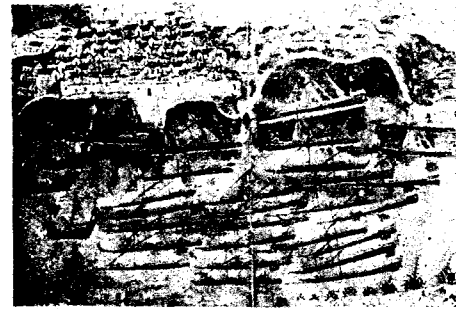
XVI. yüzyıl İstanbul'unun en eski resminini, en eski kopyası bu yüzyılın başlarında Venedik'de yaşadığı bilinen Vavassore adlı bir editörün bastığı bir gravürde görmekteyiz. Üzerinde büyük külliyelerden yalnız Fatih camii ve manzumesi işaretlendiğine ve 1505'de yapılan Bayezid camii olmadığına göre, bu resmin şimdiye kadar ele geçmeyen aslı XV. yüzyılın sonlarına ait olmalıdır. Aynı gravürün çok çeşitli kopyaları, sonraları altına III. Murad'a kadar Padişah resimleri de eklenerek pek çok defa ağaç gravür olarak yayımlandığından, XVI. yüzyıl İstanbul'unu tasvir ediyormuş gibi aldatıcı bir durum ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nin en geniş ve en parlak çağı olan XVI. yüzyılda İstanbul'u tanıtan gerek Türk gerek yabancı pek çok resim vardır. Bunların yardımıyla şehrin bu devredeki görünüşünü tanımak mümkün olmaktadır. 1533 yılında İstanbul'a gelerek, duvar halısına işletmek üzere bazı resimler yapan Flaman ressamı Pieter Coek van Aalst, İstanbul'un ilk defa olarak iki resmini "D'après nature" olarak meydana getirmiştir. Bunlarda yarı yıkık Hippodrom'un yarım yuvarlak ucu üstünde yükselen galeri sütunları, ve ilk Fatih Camii görülür. Galata sırtlarından yapılan resimde ise Haliç yamaçlarındaki Türk evleri mimarî karakterleri ile belli olmaktadır. Bunlar küçük, en fazla iki katlı mütevazi evlerdir. 1553'de elçi Ghislen de Busbecq ile İstanbul'a gelen Flensburg'lu ressam Melchior Lorich'in küçük resimlerinden birinde, Çemberlitaş'da Atik Ali paşa camii karşısında Elçi hanından Bayezid'da doğru bir manzara tasvir edilmiştir. Bu resimde ön plandaki Atik Ali Paşa Medresesi kubbesinin arkasında o devrim küçük İstanbul evlerinden birini görmek mümkündür. Aynı Lorich'in Hollanda'da Leiden'de bulunan 11 metre uzunluğundaki İstanbul Panoraması ise, XVI. yüzyıl İstanbul'unun Haliç tarafından görünüşünü aksettiren eşsiz değerde bir belgedir. Kıyıda yukarılara kadar bütün yamaçlar gayet sık olarak evlerle doludur. Bunların aralarında yer yer ağaç topluluklarından meydana gelmiş yeşillik yığınları görülür ki, bu, İstanbul'un 1950 yıllarına kadar koruduğu bir özelliğidir. Bu ev ve yeşillik toplulukları arasından bazı büyük binalar ve camiler taşar. Şehrin silüetine hâkim olan unsurlar ise, Güzel San'atlar Akademisi'nde öğretim üyeliği yapan Prof. B. Taut'un güzel bir buluşu ile "şehir tacları" (= Stadtkrone) olarak adlandırdığı büyük Sultan camileri ve bunların külliyeleridir. Aralarda başka camiler de görülür. Haliç son derecede canlı ve kalabalık bir liman durumundadır. Suyun üstünde, iki yaka arasında bağlantıyı sağlayan küçük yolcu kayıklarından, mavnalara, büyük kalyonlara kadar her çeşit gemi görülür. Ayrıca kıyıda, sahile palamarlarla bağlanmış pek çok sayıda yelkenli hatta henüz donanımı takılmamış, tamirde veya yapılmakta kaba tekneler vardır. Lorich, Kanunî Sultan Süleyman devrinde ve tam Süleymaniye camii'nin yapımının bittiği sırada İstanbul'da idi. Ayrıca çizdiği resimlerde Kanunî'yi ebedileştirdiği gibi, Süleymaniye camii'nin de bütün ek yapıları ile muhteşem bir resmini meydana getirmiştir. Aynı yüzyıl içinde iki Türk san'atkârının Nasuh es-Silâhî ve Seyyid Lokman'ın kitaplarına minyatür tekniğinde yaptıkları İstanbul resimlerinde de, Osmanlı Devleti'nin başkenti evlerle dolmuş ve tamamen Türkleşmiş biçimi ile görülür. Bunlardan Nasuh'un minyatüründe bir çok detaylar arasında bihassa dikkati çeken bedesten etrafındaki çarşıların Türk üslûbundaki dükkânlarıdır. Seyyid Lokman'ın Hünernâme'sinde Veli Can'ın elinden çıktığı sanılan minyatürde ise, artık yoğun ve biraz da intizamsız biçimde yerleşilmiş olan İstanbul'un hemen her sokağında ağaçların varlığına işaret edilmiş olması, ve bir de ortada Yenibahçe vâdisinin boş olmasıdır. Şehrin az uzağındaki Kağıthâne, Büyükdere, Göksu gibi mesire yerlerinden önce, geniş çayırı ile halkın açık hava ihtiyacını karşılayan İstanbul'un bu ilk mesire yeri böylece burada işaretlenmiştir. Bu minyatürde ayrıca Osmanlı Donanmasının baş tersanesi olan Kasımpaşa Tersanesi de bütün genişliği ile belirtilmiştir. O çağın Avrupa şehirlerine benzemeyen bu zengin, parlak, kalabalık ve muhteşem anıtlarla bezenmiş şehir yabancıların hayranlığını çekiyordu. XVI. yüzyılda İstanbul'da eski Bizans'ın kalıntılarını arayan Albi'li Pierre Gylli (Gyllius), "Her şehir bir gün sönmeğe mahkûmdur, fakat yeryüzünde insan oldukça burası pâyidar olacaktır" demek suretiyle İstanbul'un kuruluş yerinin önemini belirtmiş oluyordu. Elçi G. de Busbecq ise "Tabiat sanki burasını dünyanın başkenti olarak yaratmış gibi, bundan daha güzel ve daha uygun bir yerde bir şehir düşünülemezdi" diyerek onu destekliyordu.

Osmanlı Devleti kadar bütün Yakın Doğu'nun en büyük ticaret merkezlerinden biri olan İstanbul'a 1589'da gelen Fas Sultanının elçisi olan bir Arap, "...Bu-

Süleymaniye Camii

Matrakçı Nasuh'un Kitabında

Topkapı Sarayı Dış Kapı Önleri

Galata'dan Süleymaniye ve Yeni Camii

rada rastlanan malların çokluğu insanı şaşırtır...” demektedir, ve sözlerini şöyle tamamlar: “işçiler, zenaatkârlar, değerli eşyalar, tüccarlar, mallar, dükkânlar, kitaplar, bütûn bunlar sayıları verilemez derecede çoktur, ve ancak Allah... bunların ne kadar olduğunu bilebilir. Burada en umulmayan eşya için bile pek çok çarşı ile karşılaşılır”.

Osmanlı devrindeki bazı fermanlardan öğrenildiğine göre, şehrin belediye nizamları oldukça sıkı idi. Fakat bunların ne dereceye kadar uygulamada geçerli oldukları bilinmez. Daha XVI. yüzyıl sonlarına ait belgelerde yaya kaldırımların bozulmaması, sokaklara pis su akıtılmaması ve yaşlılara zahmet verdiğini için yokuşlarda merdivenli yol yapılmaması emredilmişti. Ayrıca 1572'de surlara bitişik ev yapımı yasaklanmış, arada 3 metrelik aralık bırakılması istenmiştir. Fakat bu yasaklar fazla geçerli olmamıştır. Yangınların artması, korkunç birer âfet halini alması yüzünden de evlerde şahnişin yapımı şartlara bağlanmış, hatta yasaklanmış, saçaklar azaltılmış, yangına karşı her evin merdiven ve su dolu fiçı bulundurması şart koşulmuştur. Fakat her âfetten sonra şehir bilhassa yabancıları çok şaşırtan bir hızla bir kaç ay gibi kısa bir süre içinde yeniden imar ediliyor ve harap olan vakıf binalar da, ileri gelenler arasında yapılan bir iş taksimi ile masrafları kendi keselerinden karşılanarak derhal ayağa kaldırılıyordu. Bir ara yangınlar hususunda halkı daha dikkatli olmağa zorlamak için, “*evin den yangın başlayan ev sahibinin idam edileceği*” yolunda bir de ferman çıkarıldığı bilinir. Fakat bu fermanın yayınlanmasının hemen arkasından çıkan ilk yangının bizzat Padişahın “*evinden*” yani saraydan başlaması, bu korku verici kararın uygulanmasını daha başından baltalamıştır.

Klâsik devir dediğimiz XVI-XVII. yüzyılların İstanbul'unun genel görünüşünü bugün aslı Viyana'da bulunan renkli bir panorama resimden görmek mümkündür. Ayrıca Galata ve Üsküdar'ı da tasvir eden bu resimlerden İstanbul'un Haliç tarafından görünüşü aksettireninde Sarayburnu'ndan Ayvansaray'a kadar şehir bütün özellik ve ihtişamı ile 1 metre kadar uzunluktaki bir resimde gözler önüne serilmektedir Büyük camilerin taçlandırdığı şehrin Haliç'e inen vamaçları yoğun biçimde evler, küçük camiler, han ve medreseler, konaklar, hamamlar ve bunları ayıran yer yer ağaç toplulukları ile belirtilmiştir. 1573'de İstanbul'a gelen Du Fresne-Canaye, İstanbul'da “*...o kadar yeşillik var ki adeta korular içinde kurulmuş bir şehri...*” andırdığını, sokakların dar ve evlerin hafif inşaatla ahşaptan yapıldıklarını haber verir. XVII. yüzyılda yayınlanan Merian'ın, Temini'nin ve daha başkalarının İstanbul panoramaları bunun kadar gerçekçi değildir. Zaten bunların hepsi de İstanbul'dan getirilmiş bir resim, az veya çok, şehri hiç görmemiş Batılı gravürçünün fantezisinin uydurduğu elemanlarla zenginleştirilmiş resimlerdir. Şehrin içindeki yeşillik topluluklarının, yakın yıllara gelinceye kadar Türk hayatının gerekli bir unsuru olduğu bilinir. Mahalle aralarında bulunan küçük meydanları gölgeleyen yaşlı ağaçlar eski Türk mahallelerinin vaz geçilmez bir parçası idi. XV. yüzyıl sonları ve XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşayan şairlerden Zâtî, İstanbul'daki hayatını Tezkire yazarı Aşık Çelebi'ye anlatırken şu sözleri söylemişti: “*Toplandığımız (dostları ile) yer Tahtikale'de Vaka meyhanesi idi. Ağa yokuşunda bir çeşme ve gölgeli bir ağaç vardı. Oraya ferec ba'de-ş-şidde (meşakkatden sonra rahat ve huzur) adını vermiştik. Oraya gelince sanki kevser havzasına ve Tübâ ağacı gölgesine ermiş gibi olurduk*”. Osmanlı devri Türk edebiyatının şairleri de çeşitli vesileler ile, bu büyük şehrin güzellik ve özelliklerini şiirlerinde överek anlatıyorlardı. Bu hususta bir örnek olarak burada XVII. yüzyılda yaşayan Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin Divan'ındaki bir şiiri hatırlatmak isteriz:

Salındı iydi irişdi yine hûbânı Sitanbulun
Yine ârâste olsun Karamanı Sitanbulun

Safâlar kesb idüb uşşâk olunsun merhaba yer yer
Vefâ meydanına gelsün cevânîni Sitanbulun

Döner hurşîd-i âlem tâbına gerdûn-i gerdânın
Binüb dolaba her bir mâh-ı tâbânı Sitanbulun

Semend-i nazla yügrük cevânlar seyre çıksunlar
Pür olsun hûblarla At meydanı Sitanbulun

Bu şîrin hakk budur Yahya ki gâyet bî-nazîr oldu
Pesend eylerse lâyık ehl-i irfânı Sitanbulun

İstanbul'un dış görünüşünde yeşil benekleri meydana getiren küçük ağaç toplulukları, konakların, camilerin bahçe ve avlularındakilerden başka mahalle aralarındaki küçük mezarlıklardan yani hazirelerden çıkıyordu. Ayrıca, şehrin içindeki belirli bir düzeni olmaksızın Bizans çağından beri süregelen bir sisteme göre olan ve kaynaklardan anlaşıldığına göre bir kısmı arnavut kaldırımı denilen kaba taş döşenmiş sokakların birleştiği yerlerde gayet ufak meydan-cıklar da birkaç ağaç tarafından gölgelendiriliyordu. Türkler'in ve İstanbul halkının bu devirlerdeki ağaç sevgisi yabancıların da dikkatini çekecek ve onların övgülerini üzerinde toplayacak kadar kuvvetli idi. İstanbul'un bir özelliği de, şehrin dış sınırlarını âdeta yeşil bir kuşak içine almış olan uçsuz bucaksız mezarlıklardı. Belirli bir düzeni olmaksızın ulu selvi ağaçlarının bir orman gibi gölgelediği bu sahalar, surların dışında Marmara'dan Eyub'e kadar şehri kuşattıktan sonra, Eyub sırtlarını da kaplıyor, ikinci bir kuşak ise Kasımpaşa'dan başlayarak Tepebaşı'na Şişhane'ye çıkıyor, burada Galata surları dışında Taksim- Ayaspaşa ve Tophane üstünden tekrar kıyıya kadar iniyordu. Üçüncü büyük kuşak ise karşı yakada, Anadolu tarafında Üsküdar'dan şimdiki Kızıltoprak semtine kadar uzanan Karacaahmet mezarlığı idi. Eski resimlerde, hatta geçen yüzyılın sonlarına kadar çekilmiş fotoğraflarda bugün pekçok yerde izi kalmamış mezarlıklar görülebilir.

Mimar Sinan'ın Türbesi